

Gál Péter

EGY „TISZTELETBELI CSÁNGÓ” VISSZAEMLEKEZÉSEI

BEVEZETŐ, AVAGY MAGYARÁZOM A BIZONYÍTVÁNYOMAT

2015 nyarán a gyimesközéploki könyvtárban a régi könyveket böngészve, két-három Kiss Jenő verseskötetre bukkantam. Szinte azonnal beugrott egy olvasmányélményem a '70-es évekből, egy vers ettől a szerzőtől, amelynek csupán a kezdő sorára emlékeztem: „csak a halottak hívnak még haza”. Nem kellett átlapoznom az összes kötetet, mert mire való az internet? Fél percen belül megvolt a vers, a címe: *Falumban*, és 1974-ben, halottak napján írta a költő. Más volt olvasni ezt a verset huszonevésen, és egészen más újraolvasni, túl a hatvanon. Ezt a verset nekem (is) írták, mert szüleim és számos rokonom már elköltözött az élők sorából. És ahogy a költő nem találta a gyermekora faluját, én sem találok a régi Középlokot, amely már csak az öregek emlékezetében létezik. Azt hiszem, akkor, ott a könyvtárban fogalmazódott meg bennem a gondolat, hogy a mulandóságból visszaidézzem azt a régi, 50-60 évvel ezelőtti világot. Nem egy jelentéktelen időszakról van szó, hiszen a szemem láttára tűnt el egy archaikus világ, amely az elszigeteltségnek, a zord éghajlatnak és a nehéz életkörülményeknek köszönhette hosszas fennmaradását. 1989-től szinte átmenet nélkül ugrott át az a 18. századvégre jellemző életmód a 21. századba. (Egy nosztalgizáló anyaországi úriember a '90-es évek derekán tűzcsiholó felszerelést: kovakövet, acélt és taplót kért tőlem, egy olyan készletet, amilyennel az öreg csángók régen pipára gyűjtöttek. Én megírtam neki, hogy Középlokon van már több tucat igazán márkás autó és benzinkút, szupermarket és szálloda, aszfaltozott falusi út és diszkóbár, de tűzcsiholó felszerelés, az nincs.)

A Gyimesekről jelentek meg alaposan dokumentált leírások, tanulmányok, olyan neves szakértőktől, mint Antal Imre, Szócs János, Tankó Gyula és Mihók Edit. Említendő itt még Deáky András *Szemben az árral* című könyve és Tankó-Mónus Berta csángópásztor visszaemlékezései, a *Vajon miért beszélt nekem annyi sok mindent nagyapó? Az*

én írásom nem a fenti szerzők szakmunkáinak sorát szeretné gyarapítani, csupán egy letűnt világról szeretnék mesélni. De mielőtt rátérnék mondanivalómra, tartozom egy magyarázattal arról is, hogy miért vagyok csupán tiszteletbeli csángó.

A családi legendárium szerint apai nagyapám, Gál István és neje, Katona Rozália Csikajnádban születtek. Anyai nagyapám, Kovács András és neje, Péter Mária Tordáról, illetve Felcsíkról származtak. A „szóbeli családfa” mellett birtokunkban volt pár régi irat és néhány fotó a múlt század '20-as éveitől errefelé. Aztán 1998-ban, teljesen véletlenül összetalálkoztam Szócs Árpáddal, akiről kiderült, hogy szegről-végről az unokatestvérem. Árpi anyai nagyanyja, Katona Terézia és az én apai nagyanyám, Katona Rozália édestestvérek voltak. Ennek a rokonoknak a létezéséről addig nem is tudtam, lévén, hogy ő 1945-től Magyarországon, majd 1956-tól Németországban élt. Miután nyugdíjba vonult, nem sajnálta az időt és a pénzt, és családfa-kutatásba kezdett. Az esztergomi és a gyulafehérvári püspökségek irattáraiból számos családi vonatkozású dokumentum másolatát sikerült megszereznie. Az összeállított családfáról nekem is adott egy példányt, amelyen a Katona-Gál-Szócs család felmenőit meg lehet találni, dátumszerűen 1726-ig. (Gál nagyapám keresztlevele megér egy kitérőt, a két nyelven, latinul és magyarul írt okirat számos rubrikája még olyan információt is tartalmaz, hogy mi volt a keresztanya neve, az édesanya lánykori neve és hogy ki volt az „obsteterix”-e, azaz a bábaasszony a születésekor. Ezt a keresztlevelet 1857. augusztus 21-én állították ki.)

Mindkét nagyszülőm esetében az volt a közös, hogy a 19. század végén a Gyimesekben telepedtek le. Gál nagyapám a Középlokhoz tartozó barackosi fűrészgyárhoz jött dolgozni, miután az ajnádi postóványolóját és malmát elvitte egy bankkölcsön. Kovács nagyapámat hivatalból helyezte a MÁV a gyimesbükki határállomás vasúti mozdonyjavító műhelyébe. Leendő szüleim, Gál István és Kovács Katalin 1934-ben házasodtak össze és hét gyermekük született. Én voltam a vakarcs, és mivel gondok voltak a terhességgel, a csíkszeredai szülészeten jöttem a világra „császárral”. Néhai Bajkó főorvos úrnak hála (és hála Kovács nagyapám ezüstdedeles zsebórájának, melynek árából penicillint tudtak vásárolni), édesanyámmal együtt életben maradtunk. Szóval, bár életem első 14 évét Középlokon éltem le, mégsem tarthatom magamat tősgyökeres gyimesinek, sem a születési helyem, sem a

származásom miatt. Ettől eltekintve, én a mai napig is hazajárok arra a csodálatos vidékre, és számos élő kapcsolatom van az ottaniakkal, nem csak a halottak hívnak haza.

TÁJKÉP. HÁTBORZONGATÓ HISTÓRIÁK

Ha valaki egy szép nyári napon a Fügés-tetőről betekint a Tatros völgyébe, egy pazar panoráma tárul elébe, és ezen a tájképen a szelíden hullámzó hegyek vonulata a láthatárig terjed. A gondosan megtisztogatott hegyek oldalain kaszálók és legelők vannak kialakítva, ezek helyenként felkúsznak egészen a hegyhullámok tetejéig. A kaszálókat olyan mesés vadvirágszőnyeg borítja, amilyent nem sok helyen láthat az ember (nem csoda, hogy az itteni tej olyan finom, azok a tehének nem közönséges szénát esznek). Kaszálás után pedig a Silye oldala úgy néz ki, mint a csángó ember, aki vasárnapra levágja egyhetes borostáját, hogy megszépülve mehessen az Isten házába. A hegyek szorításában kanyargó Tatros látványnak szép, de a számtalan hegyipatak gyűjtőfolyója rengeteg kárt okozott és okoz, s nem egy esetben életet is követelt viharos gyorsaságú áradása.

A Gyimesek völgye

Visszaidézve az egészen korai emlékképeimet, egy keskeny, sáros utcát látok, amely a vasúti híd alatt áthaladva, az országútba torkollik. Ez a szélesebb, de szintén sáros-köves út Csík felől jön és Moldovába tart, amelyen naponta jó, ha egy-két teherautó zötyög át, porfelhőbe

burkolva az út menti almafákat. Néha egy-egy kóboros szekér is elnyikorog a Regát felé, égetett meszet, deszkát szállítva.

Onnan főleg búzával vagy kukoricával megrakodva térnek vissza. Regáti szekeresek is jönnek olykor, aszalt szilvát, petróleumot és degenyeget hoznak. Koromsötét esték rémlenek fel, a szétszórtan álló, szegényes házak ablakaiból kiszűrődő gyertyák vagy petróleumlámpák pislákolását látom és irigykedve nézek a központ felé, ahol a fűrészgár és a néptanács villanyfényei ragyognak. Aztán 1959-ben a mi utcánkban is kigyúltak „Iljics lámpái”. Az államosított, Bodor-féle vízimalomba egy áramfejlesztőt szereltek be, és ez a mini-vízierőmű biztosította az áramot a Bodor-szer 25-30 házában, ahová ily módon beköszöntött a 20. század. (A község többi része maradt továbbra is a sötétben, a '60-as években elkezdett villamosítás bő egy évtized után fejeződött be.)

Az én mikrovilágom a Bánd-pataki kápolnától a sötétpataki kokozásig terjedt. Ebben a kis világban a házunk, az állomási, majd a megállói iskola képezte a központot. Majdnem ugyanilyen fontos „kapaszzkodó” volt számomra a gyár, ahol apám dolgozott. Nagyot tágult ez a világ, amikor 1956-ban a szüleim engemet is elvittek Csíkszeredába, bátyám kicsengetésére a gimnáziumból. (Akkor még nem a *Gaudeamus* énekelték, hanem a *Mi búcsúzunk és elmegyünk, a mi időnk lejárt* kezdetű dalt, amelynek a dallama sokkal szebb, mint a latin búcsúztatónak a szövege, ráadásul mindenki számára érthető.) Második koromtól dalárdatag lettem, így évente legalább egyszer viszontláthattam szülővárosomat, amikor a rajoni kórusversenyeken énekeltünk.

Éppen ezért tűnik viccesnek most, így utólag, hogy Hidegségen csak 1963-ban jártam első ízben, amikor egy gyalogos osztálykiránduláson vettem részt a Háromkút–Gyilkos-tó útvonalon. Emlékszem, hogy sokszor 10-15 percet gyalogoltunk, amíg elértük a következő házat. Háromkúton is mindössze 15-20 ház létezett, de már akkor volt ott elemi iskola, és még működött a Barackostól Szárazbékásig érő, rönkszállító sodronykötél-pálya.

Ha azt kérdezné valaki, hogy milyen volt az élet a Gyimesekben 60 évvel ezelőtt, erre a válasz egyértelmű: nehéz, nagyon nehéz. És nemcsak nagyon nehéz, hanem nagyon veszélyes is. Számos tragédia rázta meg a falu életét, medvetámadásban, villámcsapás által, vagy erdőlés közben többen lelték halálukat. Külön sorscsapásnak számított,

hogy a környék tele volt a II. világháborúból ottmaradt lőszerekkel és robbanószerekkel. Akik nem ismerik a helyszínt, azok kedvéért magyarázom, hogy Középlok mindössze 13 km-re van az ezeréves határtól, és fekvésénél fogva fontos stratégiai pontnak számított. A völgy itt annyira összeszűkül, hogy jóformán csak az országútnak, a vasútnak és a Tatros folyónak van helye a Hegyeshavas és a Silye lábainál. A hegyoldalak bunkerrendszerekkel, tankcsapdákkal, lövészárkokkal vannak tele, amelyek nyomai napjainkban is láthatók.

A háború után az ottmaradt fegyvereket és más harci eszközöket begyűjtötték, de sok ilyesmi maradt felfedezetlenül. Olyan 6-8 éves lehettem, amikor néhány játszótársammal egy bunker közelében egy tányéraknát és pár nagyméretű – talán géppuskába való – töltényt találtunk. Csinos kis farakást építettünk föléjük, és a helyi rendőr fia, F. Karcsi hazaszaladt gyufaért. Szerencsénkre, az éppen hazaérkező apja elcsípte, majd minket, a többi jómadarat is elkapott. Hogy milyen verést kaptunk akkor, azt sokáig megemlegettük. Arra már pontosan emlékszem, hogy negyedik osztályos voltam, amikor az iskolánk faraktárának padlásán egy katonai pisztolyt és két tele tölténytárat fedeztünk fel. Már hatodikos nagydiák voltam, amikor az iskolától odarendeltek a néptanácshoz a régi irattárat megrostálni, ami abból állt, hogy az összes okiratot éves sorrendbe kellett rakjuk. A majdnem a plafonig érő polcrendszer tetején a hetedikes Cs. Miklós egy gázálcot és egy töltött karabélyt talált.

Kedvelt gombászóhelynek számított a Borjúkert, de miután egy legelező tehenet széttépett valamilyen robbanószer, egy darabig elkerültük ezt a környéket. Bátyám már egyetemista volt, én tehát olyan 10-12 éves, amikor mégis odamerészkedtünk. A riskógombán kívül, az egyik öreg fenyőfa tövében négy darab, aknavetőbe való szárnyasbombát is találtunk.

1963 tavaszán rendőrök jelentek meg az iskolánkban, azzal a hírrel, hogy az osztálytársunkat, Ny. Károlyt megölte egy kézigránát. Megmutattak egy teljesen felismerhetetlen, összevissza görbült fémtárgyat, az volt a bicska, amivel a szerencsétlen Karcsi a gránátot piszkálta. A robbanásnál jelenlévő öccsét komoly műtétek után sikerült megmenteni. Jóval később, 1990-ben újabb áldozata volt ennek a háborús örökségnek, egy szintén kiskorú srácot tépett szét valamilyen robbanószer.

Történtek még más szerencsétlenségek is, az egyik a gyárhoz vezető út mentén következett be. Ez az út a vasúti híd alatt vezet és a túloldalon élesen elkanyarodik. A rönkszállító kocsikat általában túlterhelték, így a fenyőszálak hosszúsága jóval meghaladta a kocsi hosszát. Az egyik ilyen rakományról lelógó fenyő a híd falához szorulva ívben megfeszült, majd az elkanyarodás után kiszabadulva széles ívben kicsapott és agyonütött egy öregasszonyt, aki az út túlsó szélén állt.

A házunktól nem messzire van a vasúti sorompó, ott, ahol az országút elágazik Bákó, illetve Hidegség felé.

Egy tavasszal, pontosan Szent György-napján történt, hogy a névnapját ünneplő vasutas elfelejtette leengedni a sorompót, és a Regát felől érkező tehervonat elgázolt egy kóboros szekeret. Az elől ülő apa szörnyethalt, a hátul ülő kamaszfiának sikerült idejében leugorni a szekérről. A szerencsétlenül járt embert egy közeli ház udvarán boncolták fel, mi buta és kíváncsi kölykök a vasúti töltésről bámultuk ezt a műveletet.

Volt osztálytársam, P. Andris édesapja fűrő-faragó ezermester lévén, egy nagyszerű nyílazó felszerelést készített számunkra. A kb. 40 centi hosszúságú nyíl elülső része vastagabb, négyszög alakúra, a hátsó, laposabb tolla rombusz alakúra volt kifaragva. Gyuri bácsi a bicskája élére fektetve kereste meg a nyíl egyensúlypontját, ahová egy berovás került. Egy borsikából készült hajítófára madzagot kötött, a végén egy

A Hidegség száda Gyimesközéplekon, a kép előterében a még mindig látható II. világháborús lövészárkok

csomóval. Ezt beillesztve a rovasba, a rugalmas hajítófát többször meglengetve, akár 100 méterre is el lehetett „lőni” a nyílvevesszőt. Egy apuka „lekoppintotta” ezt a találmányt, amiből nagyon nagy baj származott. M. Karcsi egy ilyen „játékszerrel” kilőtte egyik játszótársa szemét és még az volt a szerencse, hogy messziről dobta a nyílvevesszőt, mert akár meg is ölhetette volna azt a gyereket.

Annak idején a tehetősebb csángók ún. szekeres lakodalmat tartottak, vagyis a násznép feldíszített „kasos” szekereken vonult az új párral a néptanácsig, majd onnan a templomig. D. Vilmos esküvője is ilyen volt, de amilyen jól indult, pont olyan rosszul végződött. Amíg a tanácsnál zajlott a polgári esküvő, a bepálinkázott fogatosok kocsihajtó versenyt rendeztek, jól megkergetve a lovakat. Amikor az új pár kilépett a tanács ajtaján, a nép nagy éljenzésbe kezdett. Az egyik fogat lovai megriadtak, vágatni kezdtek és teljes sebességgel belerohantak egy másik fogatba. A kocsirúd pontosan az egyik ló szügyébe fúródott és percekig fröcskölt a vér a nász népre. A látványtól a vőlegény elájult és egy kis ideig kétséges volt, hogy a templomi esküvőt meg tudják-e tartani.

Utolsónak még elmesélek egy tragikus történetet, amely 1960. június 7-én, 11. születésnapomon esett meg. Az utcánkól úgy is ki lehetett jutni a főútra, hogy a malom mellett elhaladva átmertünk a pallón, amely a Tatros fölött ingadozott. Innen csak átléptünk a vasúti töltésen (pedig ott nincs is kiépítve átjáró), és máris ott voltunk a főúton. Éppen odaértem a töltéshez, de meg kellett álljak, mert akkor jött egy tolatómozdony, amelyik Gyimesbükk felé közlekedett. Furcsa módon a mozdony hátsó része volt menetirányba, az orra Csík felé mutatott. Miután szabad lett a pálya, átlépkedtem a síneken, és a töltés túlsó oldalán egy 3-4 éves kisgyermek véres testére bukkantam. Még rángatózott pár másodpercig szegényke, aztán már halott volt. Mellette egy pálcára kötözött zsebkendő hevert, amellyel valószínűleg a zászlót lengető vasutasokat akarta utánozni. A vasút mellett, a főút túlsó oldalán állott a B. Péterék háza, az ők legkisebb gyermeke volt az áldozat.

Aztán ez a történet több mint ötven év után visszaköszönt. Vonattal utaztam hazafelé Budapestről, amikor az utasok között felfedeztem egy kedves ismerősömet, B. Á. bácsit. A hosszú út alatt előkerültek a régi gyimesi történetek, és ekkor derült ki, hogy B. Á. azon a mozdonyon

ült, amelyik elgázolta azt a szerencsétlen kisiút. Két másik bükki emberrel „potyáztak”, s szerinte ez a baleset elkerülhető lett volna, ha a mozdony normális pozícióban, tehát az orrával menetirányba fordulva közlekedik, a mozdonyvezető megláthatta volna a sínek között álló gyermeket. Meg is tudott volna állni, mert nem volt sebességük, hiszen éppen csak hogy kiindultak a középloki állomásról. (Így csokorba szedve ezt a sok szörnyűséget, elgondoltam, hogy egy mai neurotikus és stresszes városi szülő szintén stresszes és neurotikus gyermeke ennyi traumától biztosan a lélekgyógyász segítségére szorulna, míg én, hála istennek megúsztam. Lehet, hogy pontosan azért, mert akkor még nem tudtam, mi az a trauma, mi a stressz, és mi fán terem a neurózis.)

TÁRSADALMI ÉS KULTURÁLIS ÉLET, MŰSZAKI ÁLLAPOTOK

Tipikusan állattenyésztésre berendezkedett község volt a hajdani Középlok, hiszen alig-alig létezik szántóföld, a fűrészgyár pedig csak kb. 100 embernek adott munkát. A társadalmi rétegződés tehát úgy alakult, hogy a legnagyobb létszámú csoport a gazdálkodóké volt, következett a kislétszámú munkásság, végül a „nadrágosok”: tanítók, tisztviselők, néhány kisiparos, kereskedők, egy orvos és két felcsernö, Titi, az állatorvos és a két milicista. Létezett egy hibrid kategória, ők a gyárnál dolgoztak, de kis mértékben gazdálkodtak is. A faluban nem voltak éles vagyoni ellentétek, majdnem mindenki egyformán szegény volt. A berendezkedő kommunista rezsim az ötvenes évek közepén megpróbálta felszámolni a független magángazdákat. A hegyvidéki zónákban ún. állattenyésztési társulásokot hoztak létre, ami a gyakorlatban azt jelentette, hogy a gazdáktól elvették az állatállományukat.

Szerencsére, ez az egész ország hegyvidékére kiterjesztett projekt egy-két év alatt megbukott. A megfogyatkozott és leromlott állapotba került jószágokat végül visszakapták a tulajdonosok. Ettől eltekintve, a magángazdák továbbra is a hatalom célpontjai voltak, húst, élőállatot, tojást és tejtermékeket kellett beszolgáltatni. Ellenkező esetben nem kaptak cukor-, liszt-, ruha-, és bakancsjegyet, sőt a világításra használt petróleum fejadagot sem kaphatták meg. A „privilegizált” munkás osztály minden korlátozás nélkül részesült a jegyrendszer „áldásaiból”. (A jegyrendszer utolsó tétele a kenyérliszt volt és 1966-ban szűnt meg. Ki gondolta volna akkor, hogy ez a fejadag-szisztéma 1980. november

1-től visszatér és tartani fog 1989 decemberéig, a Ceaușescu-diktatúra bukásáig?)

Amikor felsoroltam az okokat, amelyek miatt oly sokáig fennmaradt ez az archaikus világ, a felsorolásból kimaradt egy fontos tényező, a pénzhiány. Példának okáért, hiába volt egy tehetős gazdának akár tucatnyi tehene és birkanyája, azonnali készpénzhez nagyon nehezen jutott. Az élőállat adás-vevést szigorúan szabályozta és korlátozta a hatalom, így maradt a cserekereskedelem. Az ügyesebb kezű gazdák szinte teljes önellátásra voltak berendezkedve, a faházak építésétől a szerszámok készítéséig és javításáig mindent maguk csináltak. A nőknek is megvolt a maguk szerepe az önfenntartó életmód kialakításában. A ruházati cikkek java részét ők készítették és sok esetben a nyersanyagot (a lent és a kendert) is maguk termesztették és dolgozták fel. (Még emlékszem azokra a több méter hosszúságú kendervászon végekre, amelyeket Anna néni kiterített a zöld pázsitra, és vízzel locsolgatott, mindaddig, míg hófehérek lettek. Vajon napjaink ózonlyukas világában még meg lehetne-e tenni ezt, és akad-e még egy Anna néni, aki ismeri ezt az egész munkafolyamatot?) Így utólag nem csodálkozom, hogy még a '60-as évek közepén is sokan csángós viseletben jártak dolgozni. A ruházat előállítására hosszas folyamat volt, és a kopottabb öltözéket sem szabadott kidobni, annál is inkább, mert a munkaruhát akkor még pénzért adták, vagyis az árát levonták a fizetésből.

Gyermeki ésszel persze nem tudtam felfogni, hogy mi zajlik társadalmi-politikai szinten. Csupán azt láttam, hogy a hivatalos ünnepek alkalmából mindenhová Marx, Engels, Lenin és Sztálin képei vannak kirakva. Később Sztálin kikopott közülük, és megjelent Gheorghie Gheorghiu-Dej képe, először csak a tankönyvekben. Hogy ez milyen becses fotó volt, csak akkor derült ki, amikor a második B. Imi bajuszt és szemüveget rajzolt ennek a kommunista szentnek, és ezért az apját majdnem elvitték a rend éber őrei. Csak felnőttkoromban értettem meg azt is, hogy mit jelent az a suttogva terjedő mondás: „jó, hogy magyar az autó, de román a sofőr”. Az akkori területi-közigazgatási felosztás orosz mintára rajonokból és tartományokból volt kialakítva. Csík rajon a Magyar Autonóm Tartomány része volt, és mivel egy idő után a többségi nemzetet idegesíteni kezdte az „autonóm” szó, az elnevezés elejére biggyesztették a Maros szót. Aztán 1968-ban, a

megyésítéskor azt az egész maros-magyar-autót kivonták a forgalomból. Akkoriban azt sem értettem, hogy miért szerveztek ingyenes kirándulásokat az iskolások számára Sinaiára és Doftanára. A két helyszínen bemutatták nekünk, hogy hol dőzsölt a román király, és hol szenvedtek a „hős” kommunisták. A kemény propaganda ellenére a kommunista fák nem nőttek az égig, a Gyimesekben alig pár tucat tagja volt a Román Munkáspártnak. Ez a néhány „papírkomcsi” egy nap arra ébredt, hogy már nem egy munkáspártnak, hanem a kommunista pártnak a tagjai, és utána már hiába szerették volna mondani, hogy anyám, én nem ilyen lovat akartam. Kisiskolás koromban láttam olyan régimódi csángó temetést, ahol két siratóasszony hangos jajszóval kántálta el az elhunyt jótulajdonságait, és a halott nevében búcsút mondtak a hozzátartozóknak. Részt vettem egy fiatal cigánylegény temetésén, ahol a halott orrába piros muskátli volt dugva és két hegedűs zeneszóval búcsúztatta az eltávozottat. És végül láttam egy igazi kommunista temetést is. Az elhunyt illegalistát vörös bársonnyal letakart, nyitott teherautón szállították, volt egy rezesbanda, amelyik forradalmi dalokat harsogott, és volt egy pártember, aki dicshimnuszokat zengett. Utána ezt a komcsit csak szimplán elföldelték, sem egy isten veled, sem egy fakereszt...

Ahogy az öregek mesélték, a háború utáni első években semmiféle kulturális életről nem lehetett szó, mindenki csak a túlélésért küzdött. Az amúgy is nyomorúságos élet 1947-ben még rosszabbra fordult, abban az évben katasztrofális szárazság sújtotta az egész mezőgazdaságot. Éhínség lépett fel, az emberek az utolsó érértárgyaikat vagy használati cikkeiket cserélték el egy vékonyi kukorica- vagy búzalisztre. Az ötvenes évek közepére javulni kezdett a gazdasági helyzet, így lehetőség nyílt a kulturális élet beindítására. Középlekon ez a tevékenység két lelkes tanerő nevéhez fűződik: Holló Gáborról és Orbán Andrásról van szó. Ők első lépésként dalárdát és színjátszó csoportot szerveztek. Az akciónak olyan nagy sikere lett, hogy a '60-as évek elejére a négyszólamú vegyeskórus taglétszáma elérte a 120 főt. Ennek a dalárdának már az első időktől bérelt helye volt a rajon, sőt a tartomány legjobb kórusai között. Az énekesek közül sokan szerepeltek a színjátszó csoportban, és olyan darabokat adtak elő, mint a *Kádár Kata*, *Szép Görög Ilona* és *Az anyját fel nem ismerő leány* című zenés darab. (Ez utóbbi előadás kapcsán van egy kedves sztorim: G. Kati

alakította a főszerepet és nagy bánatára az udvarlóját kappanhangja miatt kihagyták a szereposztásból. Gabi tanító bácsi gondolt egy merészet és egy „néma” szerepet kreált S. J. Pista számára, hogy a szerelmespár együtt lehessen a színpadon is. Közös szereplésük az életben folytatódott, és a mai napig tart, most is ott élnek Középlokon, mint boldog dédszülők.) A színjátszó csoport néhány egyfelvonásos vígjátékon kívül bemutatta a *Svejket* is, ami komoly botrányt kavart, elsősorban a részeges tábori lelkész szerepe miatt. Amikor pár év múlva ennek a darabnak az egyik szereplője súlyos motorkerékpár balesetet szenvedett, a csángók egyöntetű véleménye szerint ez Isten büntetése volt a *Svejkért*.

A kulturális tevékenységek színtere Középlokon a „zsidó templom” volt, ezt az épületet a hatalom kisajátította és kultúrházat csináltak belőle. Itt történtek a filmvetítések is, amelyeket az első időkben egy mozgó (műszaki gépkocsira szerelt) mozikaraván biztosított, és havonta egy vetítésre került sor. A helyzet sokat javult, mikor az ötvenes évek közepén saját vetítőgépet és mozigépészt kaptunk, így minden szombaton láthattunk filmeket. A mozi varázsát nagyban rontotta a filmek milyensége, szinte kizárólag szovjet partizános történeteket láthattunk.

Az igazi áttörés kulturális téren 1962-től datálható, ekkorra készült el az új művelődési otthon, amelyet „hazafias munkával” építettek fel. Minden családból egy személy havonta egy napot ingyen kellett dolgozzon ezen az építkezésen, az állambácsi csupán az építőanyagot adta. Ez a kultúrház méreteiben a csikszeredaival vetekedik, nagy színpada és óriási, kétszintes nézőtere van. Itt kapott helyet a mozi és a könyvtár is, amely az akkori lehetőségekhez képest nagyon gazdag könyvvállománnyal rendelkezett.

A kulturális körképből nem hagyhatom ki a csángó zenészcsaládok két közismert alakját, a Zerkula házaspárt. Az ők egyedi művészete külön tanulmány tárgyát képezi, zenéjük forrásanyag a mai tánc-házsmuzsika számára. Hogy milyen kicsi lett a világ és milyen nagyok voltak Ők, íme erre egy példa: a '90-es évek elején az észak-németországi Münsterben élő komám felhívott telefonon és örömmel újságolta, hogy a gyermekkora óta nem látott Zerkuláék ott szerepeltek Rajna-Vesztfáliában.

A kulturális ébredéssel párhuzamosan beindult a sportélet is. Ha a természeti adottságokat nézzük, azt gondolhatnánk, hogy akár nagy hagyománya is lehetne a téli sportoknak, ami sajnos nem így van. A régi időkre vonatkoztatva a magyarázat egyszerű: úgy a sífelszerelés, mint a korcsolyacipők nagyon drágák voltak, és ilyesmire akkor még nem jutott pénz. A faluban az egyetlen sportlétesítmény a tekepálya volt, amely a mostani áruház helyén állott. Néhány ember hétvégi szórakozását biztosította csupán, soha nem lett belőle versenysport. Az ötvenes évek végére elkészült a szabadtéri strand, de nem lehet tudni, mi okból, az úszás oktatására soha nem került sor. Említésre méltó, hogy a vasutasok önerőből röplabdapályát építettek, és a hozzávaló sportfelszereléseket is maguk vásárolták meg. Amikor már annyira meggazdagodtak a csángók, hogy biciklire is jutott pénz, létrejött egy csapat, amely a helyi és a rajoni versenyeken pedálozott. Az igazi, sok embert megmozgató sportág természetesen itt is a foci volt. A gyár csapata a '60-as években élte virágkorát, a rajon legjobbjai között tartották számon őket. Sajgó szívvel emlékezem a „csángó aranycsapat” néhány kiválóságára: Kis Béla, Kamauff Sándor, Oltyán Gyurka, Deáky Péter, Csapár Gyuszi, Kiss Ignác...

Visszatekintve a drónok és a GPS-ek, a plazmatévék és a laptopok, az elektronikus könyvolvasók és az okostelefonok világából az 1950-es évek műszaki világára, hihetetlenül ósdinak és valószerűtlennek tűnik minden. Az akkori „műszaki csodák” mind mechanikusak és gőzmeghajtásúak voltak: az egész fűrészgépjárat mozgásba lendítő, hatalmas gőzgép, a vasúti mozdonyok, a cséplőgép, sőt a faluban létező, egyetlen favágógép is gőzmeghajtással működött. A postahivatalban lévő telefonközpont, ahogy most utólag megsaccolom, nem sokkal a feltalálása után kerülhetett ki Puskás Tivadar kezéből. Amikor a '60-as évek végén szüleimhez is bekötötték a telefont, az még mindig az őskor volt, a hatalmas méretű, kurbilizható készülék mellé két, nagyméretű szárazelemet is bekötöttek, amelyeket, ha jól emlékszem, félénként ki kellett cserélni. A vasútállomásnál működött az általam legkedveltebb technikai berendezés, a Morse-féle szikratávíró. Sokszor bámultam az ablakon keresztül, ahogy a forgalmista kopogtatta a jeleket, és a két, tárcsára felszerelt keskeny papírtekercsen sorban megjelentek a pontokból és vonalokból álló táviratok. (Álmomban sem gondoltam akkor, hogy 1973-ban én is szakképzett rádiótávírdász leszek.)

A faluban az elsők között lettünk rádiótulajdonosok, 1959-ben. Ez egy kristály detektoros, kéttekerceses, egészen szimpla készülék volt, de egy kb. 15 méter magasban kifeszített antenna segítségével csodára volt képes: lehetett fogni vele a Kossuth rádiót! Még most is a fülemben cseng a *Csillagok, csillagok / szépen ragyogjatok...* kezdetű dal cimbalmon játszott néhány üteme, amelyet az esti mese kezdetén és a mese végén játszottak be. A XX. század eleji audio-technikát nagybátyám gramofonja képviselte, hatalmas hangtölcsérével, amely rugós meghajtással, felkurblizás után lépett működésbe. Az „újabb”, szintén mechanikus meghajtású ilyen készülék a patefon volt és Kati nővérem vásárolta az első fizetéséből. Mindig csodáltam a zenészeket és a hangszereket, így majdnem pontos leltárom van az akkori időkből. Köztisztelő tárgy volt a templom orgonája, az iskolánál lévő pedálos harmónium, és a Szendrey báróné bécsi zongorája. A helybéli zenészek pár hegedűjén és gardonyán kívül volt két citera, egy tárogató, egy Weltmeister és egy Hohner márkájú tangóharmonika, s néhány „saját gyártmányú” furulya.

Az egész községben gyermekkorom idején egyetlen fényképezőgép létezett, egy Zeiss Ikon. A gép érdekessége abban állt, hogy a fókuszálláshoz a lencsét ki kellett ugratni a lapos dobozából, egy bőrrel bevont, harmonikaszerűen kinyíló-csukódó mechanizmussal. Ezt a német műszaki csodát sokszor volt alkalmam kézbe venni, mivel a gép tulajdonosának, R. Károlynak fia, Anti, gyermekkori jóbarátom volt.

A végére hagytam egy mulatságos sztorit, amely a fenti témával kapcsolatos. Az ötvenes évek végén a szövetkezeti boltban megjelent az első motorkerékpár, egy Czetka Jawa. A jónép csak megbámulta, de vásárló nem került rá, lévén hogy 7000 lejbe került. Az összeget azért jegyeztem meg, mert apám másfél évi fizetésének felelt meg. Aztán egy nap egy idősebb csángó néni jelent meg a Köncse-féle boltban, azzal hogy megveszi a motorbiciklit. Persze, nem hogy neki, de az egész faluban senkinek sem volt hajtási igazolványa motorvezetéshez. A néni végül elárulta, hogy úgy hallotta, ismét pénzbeváltás lesz, ezért fektette be a megtakarításait a motorba. Amíg tolta hazafelé azt a gépet, a fél falu gyermekserege kísérte, és hosszú időre volt pletykatéma.

TEMLOM ÉS ISKOLA

Kaján csíki magyarok azzal hergelik a csángókat, hogy azért olyan buzgó templombajárók, mert egész héten egyfolytában káromkodnak, amit vasárnaponként meggyóznak és leimádkoznak. Ha van is némi igazság a dologban, az kétségtelen, hogy a gyimesiek hívó katolikusok. Különösen nagy a Szűzanya tisztelete és a község védőszentjének, Mária Magdolnának a búcsúja igazi zarándoklatot jelent a gyimesiek számára. Ilyenkor térnek vissza a közelebbi-távolabbi vidékekre elszármazottak. Közülük egyesek a szűkebb pátriából, Székelyföldről, sokan az anyaországból, de vannak, akik Svédországból, sőt Amerikából jönnek haza. A csángók vallásosságáról itt csak egy példát említenék: P. Dezső, volt osztálytársam a '70-es években egy nagyon súlyos szív műtéten esett át. Erős volt a szervezete és nagy volt a hite, mert amikor 2009-ben összefutottam vele a csíksomlyói búcsún, boldogan újságolta, hogy ez volt a 18. búcsújárása. Természetesen minden alkalommal a keresztaljával, gyalogosan jött, ami Középlekről odavissza 80 km-t jelent, és Dezső abban az esztendőben töltötte a 60. évét!

Márton Áron bérmál Gyimesközéplekon 1970-ben.
A tőle jobbra álló fiú a szerző fiatal korában

Közismert tény, hogy a boldog emlékezetű Márton Áron püspököt 1949-ben markos csángó legények védték és kísérték a Gyimesekből Csíksomlyóra, és az is, hogy szabadulása után a szentéletű püspök egyik első bérnálási útja ide vezetett, 1970 júliusában. (Ereklyeként őrzöm azt a fotót, melyen az a pillanat van megörökítve, mikor engem is a bérnálás szentségében részesít Isten szolgája, Áron püspök.)

Jó példa a csángók vallásosságára, hogy a legvadabb kommunista-ateista korszakban templomot építettek Gyimesbükben. És nem is akármilyent! Úgy tudom, egész Székelyföldön még csak a tusnádi híveknek sikerült templomot építeniük a 40 évig tartó diktatúra alatt. A gyimesbükki templomot 1976-ban szentelték fel, és a helyi folklórbá rövidesen bevonult egy történet az építkezéssel kapcsolatban. Egy nagyon nehezen járható helyről lófogattal vontatták a rönköket, és ennél a munkálatnál is ott volt Dani Gergely, a bükki plébános. Amikor a lovak sehogy sem tudták kihúzni az elakadt rönköket a kátyúból, a csángó atyafi kézbe vette az ostorát és odaszólt:

- Plébános úr, legyen szíves, menjen csak egy kicsit arrébb...
- Megyek, fiam, és az Isten bocsássa meg neked...
- Húzzatok, hogy az a...!! - és a végén sikerült elvontatni azokat a rönköket.

A templomépítő Dani Gergelyt Isten különös kegyelmében részesítette, szolgálat közben, az oltárnál érte a halál...

A mostani fiataloknak egészen természetes, hogy a római katolikus szentmise magyar nyelven folyik. Az én időmben latin misét celebráltak, ami azt jelentette, hogy a pap az egész szertartást latinul mondta, csupán a szenténekek és a prédikáció volt magyarul. Ami napjainkban szintén furcsán festene, az akkori szertartás szerint a pap az oltár felé, a híveknek háttal fordulva végezte a misét. A ministránsoknak nem volt könnyű dolguk, egy kis útmutató könyvecskéből meg kellett tanulni az összes latin választ a plébános úr szövegére. Apropos, ministrálás, hittanórák és templomba járás... Ezeket a vallásos tevékenységeket az ateista hatalom erélyesen tiltotta és az iskolán keresztül a fiatalokat próbálta befolyásolni. A plébánián tartott hittanórákat betiltották, ezért falurészenként, magánházaknál folytatódott a hitoktatás. A templomba járó, ministráló iskolásokat a magaviseleti jegyük levonásával fenyegették, de tudomásom szerint soha nem került sor ilyen büntetésre. A saját házukban lakó, gazdálkodó falusiakat amúgy sem tudta úgy a

A gyimesbükki római katolikus templom, felszentelve 1976-ban

markában tartani a hatalom, mint a szolgálati lakásban élő munkásokat. Így a Gyimesekben, a korlátozó intézkedések ellenére, szinte zavartalan volt a hitélet.

Az 1956-os magyar forradalom hullámverései Csángóföldre is eljutottak. Láttuk a nagyméretű gúnyplakátokat, amelyekkel a komcsi agitátorok teleszórták a falut, és megrémülve hallgattuk a felnőttek suttogását, miszerint lehet, hogy ismét háború lesz. A Kolozsváron tanuló bátyám is hozta a rossz híreket a letartóztatásokról és két tanára öngyilkosságáról. Nem sikerült kiderítenem, hogy volt-e összefüggésben a forradalommal, de 1958-ban a gyimesközéploki és a szentdomokosi katolikus papokat letartóztatták és sok évi kényszermunkára ítélték. Hogy állami szinten meddig terjedt az ateista agy mosás, azt csak gimnazista koromban ismertem meg igazán. Többek között rájöttem két „ollózásra” a magyar nyelv- és irodalomkönyvünkben. Móra Ferenc *Szeptemberi emlék* című írásából az „Unus est Deus” (Egy az Isten) bekezdéstől a befejező részig teljesen kihagyták a szöveget. Arany János *A fülemile* című verséből a „...„honnan Istent jókor reggel / magasztalja szép énekkel” sorokat „felejtették ki”. A megállói iskola

falán van egy márványtábla, amelynek a szövegét csak az idősebbek elmondásából ismertem: Építtette gróf Majláth Gusztáv Károly, erdélyi püspök, 1909-ben. Ezt a márványtáblát leszedni nem merték, de olyan vastagon bemeszeltették a kommunisták, hogy olvashatatlan volt. (Nem a témához kapcsolódik, de mégis: számos vasúti tehervagonra láttam felpingálva, hogy CFR, de az öntöttvas kerékagyon az állt letörülhetetlenül, hogy MÁV, a vasúti síneken meg az, hogy Diósgyőr, 1912.)

Nekünk, az 1949-ben születetteknek „szerencsénk” volt az iskolával, hétéves kortól kezdtünk és mi voltunk az utolsó korosztály, akik hét osztályt végeztünk. Aki bejutott a gimnáziumba, az négy évet kellett tanuljon, a szakmai iskolák 2 vagy 3 évesek voltak. Az ingyenes tankönyveket csak az 1960/61-es tanévtől adták, így 1956-ban nem csak a ceruzát, füzeteket, a tankönyveket is meg kellett vásároljuk. Sok szegény csángó gyermek csak palatáblával járt az iskolába, és kínkeservesen fejezte be a kötelező négy elemi. Második osztálytól jött még egy pluszkiadás, meg kellett venni a tintát, a tollszárat és az acél tollhegyeket is. Kuriózusként írom le, hogy az 1958/59-es tanév kezdetéig az 5-ös volt a legjobb osztályzat, és minden év végén egy magyar nyelvű *Értesítőt* adtak a kapott jegyeinkről, ellenőrző könyvecskénk nem volt. 1959-től nagyot változott a világ: a 10-es lett a legjobb osztályzat és egyre nagyobb hangsúlyt helyeztek a román nyelv oktatására, valamint ebben az évben cserélték ki a magyar nyelvű keresztlevelemet románra és kereszteltek át szüleimmel együtt román keresztnevére.

Középkoron abban az időben két elemi iskola volt, az állomási és a Kápolna-patak szádánál álló egyházi, amelyet kisajátítottak a komcsik. A Megállón létezett az V–VII. osztály, amelyhez egy bentlakás is tartozott a távol lakó tanulók számára. Én közelebb lakónak számítottam, így naponta 7 km-t gyalogoltam oda-vissza, három éven keresztül. Az iskolahálózatot viszonylag hamar kibővítették, felépült a Hidegség-szádi (Süketék-féle) nyolcosztályos iskola. Majdnem minden patakon elemi iskola létesült, 1970-re már 11 tanintézet működött a községben.

Az állomási iskolánál mindössze három tanerő oktatta a négy osztályt, a már említett Holló Gáboron és Orbán Andráson kívül Orbán Erzsébet is tanított, bár úgy emlékszem, ő eredetileg óvónő volt. Az akkori tanulóknak iskolán kívül is sok feladatuk volt, papírt, üres üveget, ócskavasat kellett gyűjteni, meg kellett ismerni a gyógynövé-

nyeket és azokat is be kellett gyűjteni. Az iskolánk udvarán faiskola létezett, ezért minden tanuló egy gyufásdoboznyi alma-, körte-, és szilvamagot kellett beszoalgtatasson. Cserébe megfogant, 1-2 éves csemetét kaptunk, amelyet otthon, a kertünkben el kellett ültetnünk. A kézimunkaórák keretén belül a tűzifa felapritásától a fúrás-faragáson át a gombok felvarrásáig sok mindenre megtanítottak. A jó és hasznos dolgok mellett egy rakás gügyeséget is meg kellett tanulni. A dalárdánk repertoárjában például kötelező módon kellett szerepeljenek az olyan „gyöngyszemek”, mint a „Drága hazánk, nyíló virág / Büszkén ragyogtasd a szirmaid / Népünk erős szívébe zárt / Boldog aki itt lakik...” vagy egy még szebb nóta: „Királyok, hercegek, grófok / Fasiszták és burzsujok / Reszkessetek, mert feltámadt / Az éhes proletár...” Amikor tanfelügyelő érkezett hozzánk, akkor azt a „költeményt” mondtuk fel, hogy: „Ez itt egy ház, nagyúri fészek volt egykor / S ma? Gyermekek Háza / Kertjében rigók fütyörésznek / Fütyülnek a volt uraságra...” Amivel minden pártellenőrt levettünk a lábáról, az a következő „vers” volt: „Süvít a szél Doftánáról, hordja-viszi a havat / Doftánai magas várban ül a munkás zár alatt / Alatta kő, felette vas, ablakán befúj a szél...” Még szerencse, hogy azért a klasszikus magyar próza és költészet javát is megismerhettük, és ebben sokat segített a könyvtár is.

A megállói iskolánál komoly tanítói gárda fogadott az 1960/61-es tanévben, amikor ötödik osztályba léptem. Engedjessék meg nekem, hogy emlékük előtt tisztelegve, név szerint megemlítsen őket: Bodor Ibolya iskolaigazgató; tanítók, tanárok: Antal Pál, Simon Vencel és neje, Simon Júlia, Antal József, Fekete Péter, Timár György, Ördögh Melánia, Székely Anna, Sandulache Dragomir. Alig végeztük el az ötödiket, amikor politikai okokból kirakták a tanügyből a mindnyájunk által nagyon szeretett Pali tanító bácsit. Ő egy igazi „lámpás” volt, rengeteg csángó gyermeknek segítette a tovább tanulását, és nagyon sok felnőttet juttatott munkahelyhez. Az idősebb generáció, amelyik olyan sokat köszönhet Neki, igazán állíthatna egy emlékplakettet a megállói iskolánál az ő tiszteletére...

Az 1961/62-es tanév nagy változásokat hozott: Bodor Ibolyát kinevezték igazgatónak a csíkszeredai gimnáziumba, helyette Fekete Péter lett a diri. A Simon házaspárt áthelyezték Gyergyószentmiklóásra és a hiányzók helyére egy fiatal gárda érkezett: Brugger Éva, Domokos Etelka, Portik-Cseres Ibolya, Mihálcz Irma és Ferencz S. István.

Gál Péter: Egy „tiszteletbeli csángó” visszaemlékezései 87

A tanító nénik az oktatáson kívül a dalárdában énekeltek és néptáncot oktattak. Pistuka tanító bácsi pedig egy olyan színes irodalmi és sportmozgalmat honosított meg iskolánkban, amilyenre addig nem volt példa. Csupán kifejezett óhajának engedek, amikor nem sorolom érdemeit, annyit azonban elmondhatok, hogy most, ötven év után is vannak tanítványai, akik nagy tisztelettel és szeretettel gondolnak volt tanítójukra...

„SZÍNESEK” A GYIMESEKBŐL

A régi világban faluhelyen, ahol nem volt semmi kommunikációs felszerelés, fokozottan működött a „falurádió”, vagyis a szájról szájra közvetített híradás. Bármilyen esemény, amely eltért a megszokott hétköznapitól, közbeszéd témája lett. Egy-egy jelentősebb történés évekig pletykatéma volt, a rendkívüli események pedig bekerültek a csángó legendáriumba, vagy szállóigévé alakultak.

Kisebb eseménynek számított, hogy K. Attila, aki a tengerészetnél töltötte kötelező katonai szolgálatát, hazajött szabadságra, természetesen tengerész egyenruhában. A falu népe szájátva bámulta, lévén, hogy addig még nem láttak tengerjáró csángót. Egy másik hazalátogatás már szenzációs hír lett. A Béla testvére, Imre egyenesen Svédországból érkezett, egy akkora kocsival, amelyik alig fért be a Béla bácsiék nagykapuján. Ez az elcsángált úriember a '30-as években ment ki, először Magyarországra, majd Svédországban a repülőgépgyártásban helyezkedett el, és nagy vagyonra tett szert. Az volt a vicces, hogy betegesen irtózott a repüléstől, ezért mindig autóval jött. Apuval jó barátok voltak, és tőle hallottam az alábbi történetet: a svédországi autószalons tulajdonosa, ahol a kocsijukat vásárolták, amikor megtudta, hogy milyen hosszú útra mennek, egy reklámszerződést ajánlott A. Imrének. A feltétel az volt, hogy ha műszaki hiba nélkül megteszi a Stockholm–Gyimesközéplek távot, ebből ők csinálnak egy nagy reklámot, és az Imre része ötezer korona lesz (ez egy új autó árának felel meg). Imre bácsi meg is járta az utat problémamentesen, de senki sem akarta elhinni, hogy azt a pénzt ki is fizették, és hogy ebben az üzletben nem volt semmi kapitalista trükk.

Írásom elején említettem, hogy egy elég nagyszámú zsidó közösség is élt a faluban a háború kezdetéig. A rendszerváltás után, 1957-ben kiköltözött Izraelbe az utolsó zsidó család is. Nagy volt tehát a

meglepetés, amikor 1968-ban Izraelből hazalátogatott Arnoldnak, a volt gyárosnak a fia. Apja azért küldte haza, hogy keresse fel az őseik temetőjét, amely ott van a Hegyeshavas előtt emelkedő, Borjúkert elnevezésű domb oldalában.

Az olyan események, mint amilyenek L. Gyurka vagy Titi, az állatorvos nevéhez fűződtek, ismétlődésük miatt sokat veszítettek érdekességükből. Ez a L. Gyurka minden május 1-jén, a szabadtéri strand megnyitásakor, bármilyen is volt az idő, fejest ugrott a medencébe. Tette ezt abban az évben is, mikor ezen a napon havaseső esett. Szerinte csak azért nem kapott tüdőgyulladást, mert ugrás előtt „bemelegített” három-négy deci pálinkával. Titi, az állatorvos gyakori nősüléseivel lepte meg a csángókat. Amikor Középkokra érkezett, egy nő is volt vele, akiről feltételezték, hogy a felesége. Ezt a nőt 3-4 hónap múlva egy másik nő követte, és ez így ment derék állatorvosunk öregkoráig.

Két „hóttettet” is meg kell említsek: L. Imre, egy szomszósabb napján, lóháton tért be a J. J. Béla kocsmájába néhány pohár sörre. K. György, akit falopás alapos gyanújával kísértek be az örsre, (szerinte) ártatlanul kapott egy pofont, mire elpáholta mind a két rendőrt, és mivel az egyiket a petróleumlámpával verte fejbe, majdnem leégett az örs. S ha már a bunyónál tartunk, akkor szólnom kell G. Jósikáról is, aki a mondás szerint akkorát üt a fejével, mint Papp Laci a kajakjával. Jósika fogadásból kerítésdeszkákat tört le a homlokával és egyszer, a szemem láttára ő és egy munkatársa alaposan megruháztak egy kötekedő társaságot, amely vagy 6-7 beszeszelt tagból állt.

Még két-három „színeset” mesélek el, az első a nagyon mélyen alvó emberrel kapcsolatos, akire gúnyosan azt mondják a csángók: „csak szunyókál, mint Ny. Péter a templomban”. A mondás úgy keletkezett, hogy a templomban, a padosor szélén ülő Ny. Péter elaludt, kiesett a padból, és mivel jól bevverte térdét-könyökét, egy hangos, trágár kifejezés szaladt ki a száján. A hívek majd megverték, és a plébános úr is nagyon megszidta, mire Péter bácsi azzal védekezett: bocsássanak meg, csak elszunnyadtam egy cseppet.

Hál’ istennek, kevés verekedés történt (történik) a faluban. Ha mégis keletkezik egy kisebb bunyó, arra szokták mondani: „összeakaszkodtak, mint V. Mihály a medvével”. A történet a Ceau-korszakban játszódott, amikor a medve szent állatnak számított. Mihály a Naskalaton pász-

torkodott és a nyáját megtámadta egy medve. Ő a rövidnyelű fejszéjével és a kutyákkal védekezett. A maci alaposan megölelgette és belekarmolt a hátába is, amíg sikerült a fejszét a medve nyakába vágni. A vérző fenevadat a kutyák lehúzták és Mihály agyonverte. A sebesült pásztort a vásárhelyi kórházban foltozták össze, akit a végén majdnem bebörtönöztek, mivel egy védett állatot ölt meg.

Igazi hagyományos csángó lakodalom volt a P. P. Ilusé, úgy az ötvenes évek derekán. A gyönyörű szép menyasszonnyal kezdve az egész násznép népviseletbe volt öltözve, és a talpalávalót Zerkuláék húzták. A szokásnak megfelelően a gazda egy keréknagyságú, a közepén lyukas, fonott kaláccsal és egy üveg pálinkával járt körbe, hogy a báméskodókat megkínálja: – Aki nem kiáltja, Deus, az nem kap belőle! – harsogta János bácsi, és mi, gyermekek lelkesen visítottuk: Deus, Deus!, de fogalmunk sem volt, hogy az mit jelent. Majd csak ministráns koromban tanultam meg, hogy az Isten nevét invocáltuk. (Ide kívánczik egy visszacsatolás. Kiskoromban gyakran hallottam két közmondást emlegetni: az első, hogy „kend sem jobb a Deákné vásznánál”, a második: „Vége Víg Andrásnak”. Velem együtt, akik idézték, azok sem tudták, hogy az első mondás Petőfi „János vitéz”-éből van, a második egy Arany János képrejtvény, azzal a megfejtéssel: „Vége Víg Andrásnak / Mert neki sírt ásnak / Ma ásnak Andrásnak / Holnap ásnak másnak.” Azt is csak gimnazista koromban tudtam meg, hogy a közkedvelt *Hallod-e, te kőrösi lány...* című nótát már Jókai napszámosai is énekelték a XIX-ik században, a *Gazdag szegények* című regényben.)

RÉGI EMBEREK, RÉGI TÖRTÉNETEK

1944. szeptember elején egy hosszú, tehervagonokból álló szerelvény gördült ki a gyimesközéploki vasútállomásra. Ezen a menekülteket szállító vonaton rajta volt apám, az ötödik gyermekével várandós édesanyám és négy testvérem, akik közül a legnagyobb is alig töltötte be a kilenc évet.

Hosszú és keserves utazás után Nyírbalkányban kötöttek ki, ahol egy Ster nevezetű özvegy svábhöz szállásolták el őket. Hiába menekültek olyan messzire, az oroszok úgyszólván utolérték őket, és apámat elhurcolták „malenkij robotra”. Debrecen mellett egy egész héten át temették az elesett oroszokat.

- Hosszú árkokat ásattak, a katonákról minden ruhát és lábbelit le kellett szedjünk. Olyan mély árkokat kellett ássunk, hogy két-három rend holttest került egymás fölé, egy rend szalma, egy rend orosz. De ott sem volt demokrácia, fiam, mert az elesett tisztnek külön sírgödröt kellett ássunk, egyenruhásan, csizmásan temettük, és a dízsörtűz is járt neki - mesélte apám. Egy szerencsés pillanatban sikerült megszöknie a sírásó brigádból, de napokig bujkált és rejtőzködött, amíg a front eltávolodott.

A fentieket csupán bevezetőnek szántam egy történethez, amely Nyírbalkányhoz (is) kapcsolódik.

1967 őszén olvastam egy könyvet, Katona Béla írta, a címe: *Várad a viharban* (A pontos évszámra azért emlékszem, mert egy baleset miatt hosszabb időre kórházi kezelésre szorultam.) A könyv a Nagyváradról elhurcolt zsidók kálváriájáról szól, akiket a gyimesi erődítmények építéséhez rendeltek kényszermunkára. A szerző többek között azt is írta, hogy a felügyelő örök közül kegyetlenségével kitűnt egy B. nevezetű, gyimesi származású szakaszvezető. Amikor erről az olvasmányélményemről mesélni kezdtem édesapámnak, legnagyobb megdöbbenésemre azt mondta, hogy nemcsak hogy ismerte ezt a B-t, de a szeme láttára gyilkolták meg Nyírbalkányban. A Ster bácsi kertjében dolgozva, apu észrevette, hogy a szemközti ház padlására három magyar katona lopakodik fel, hátizsákosan, de fegyvertelenül. Arra a padlásra nem létra, hanem rendszeren kiépített falépcsősor vezetett fel.

A ház elé nemsokára megérkezett egy német egyenruhát viselő katona motorkerékpáron. Leszállt a nyeregből, levette a sisakját és a nagy motoros szemüvegét, megtörölte az arcát és cigarettára gyújtott. Volt idő tehát, hogy apám jól megnézhesse, és fel is ismerte, B. volt az! Közben a három, civilbe öltözött magyar katona kezdett leereszteni a lépcsőn. B. valamit gyanúsnak találhatott, mert a pisztolya után nyúlt, de az elől érkező szökevény valahonnan a ruhájából előrántott egy szuronyt, B. torkába vágta, majd mindhárman elmenekültek. És a történet itt még nem ért véget. A hatvanas évek közepén apámat a gyimesfelsőloki kórházban kezelték. Az idősebb betegek esténként főleg a háborús történeteiket mesélték egymásnak. Egy korosabb nő panaszkolta, hogy az ő férje is eltűnt a háborúban. Úgy mondta, hogy 1944 őszén azt a hírt kapta felőle, hogy átállt a német

katonasághoz, és azóta semmit sem tud róla. Az elbeszéléséből kiderült, hogy ez az asszony B. felesége volt.

- De én egy szót sem szóltam neki arról, amit akkor Nyírbalkányban láttam - fejezte be apám a történetet.

Van még egy, akár misztikusnak is nevezhető történetem onnan, Nyírbalkányból. Apámat 1930-ban sorozták be román katonának. Bukarestbe került és nagy szerencséjére egy ezredesnek lett a parádés kocsisa, ami nagyon könnyű szolgálatnak bizonyult.

- Csak egyszer volt nehéz, 1931-ben, amikor odarendeltek a királyi palota elé, és annak a taknyos kölyöknek (mármint az akkor 10 éves Mihainak, a leendő román királynak) úgy kellett verjük a díszlépést, hogy szakadt le a csizmánk talpa - mesélte apu.

Aztán a nagy szerencséből nagy szerencsétlenség lett, egy megvadult ló úgy megrúgta, hogy a jobb lába három helyen törött el, le is kellett szereljük. Ne felejtsük el, ez a baleset 1931-ben, Bukarestben történt. 1945 tavaszán Nyírbalkányban jött egy cigányasszony, aki egy szitában babszemeket rázva jövendőt mondott. Mivel csak egy szelet kenyeret kért, Ster bácsi belement a dologba és jósoldatott. Amikor apámra került a sor, a cigányné azzal kezdte, hogy rámutatott a jobb lábára és azt mondta, hogy azzal a lábával sok baja volt. Apu, hogy az ellenkezőjét bizonyítsa, párszor kirúgott a jobb lábával.

- Magának ez a lába három helyen volt eltörve - mondta határozottan a jósnő, majdnem másfél évtizeddel a baleset után és jó 800 km-re Bukaresttől!

Szüleim sorsáról és a háborús időkről többet nem mesélek, azok már más történetek. A fenti események kapcsán csupán annyit, hogy megmaradt az a három nyelven: magyarul, oroszul és románul írt utazási engedély, amelyet Szabolcs Vármegye Törvényhatósága állított ki 1945. március 29-én, s amellyel szüleim és testvéreim hazajöhettek a menekülésből.

A múlt század '30-as éveire már kialakult egy stabil lakossági struktúra Középlokon, amely nyelvében magyar volt, de eredetére nézve nagyon tarkabarka. Az őshonos csángók mellett élt itt egy elég nagyszámú zsidó közösség, voltak oroszok, svábok és szászok, örmények és cigányok. A magyar származásúak kettős eredetűek voltak, nagyrészüket a Székelyföldről, vagy a tágabb pátriából, Erdélyből került ide, és volt, aki az anyaországból jött. Ezek a „jövemények” általában

a nadrágosok kategóriájába tartoztak: tanítók, tisztviselők, kisiparosok, kereskedők vagy a gyár műszaki emberei voltak. Nem végeztem ilyen irányú kutatásokat, de a vezetéknevük alapján feltételezem, hogy a Molnár, Páll, Demeter, Koncz, Orbán, Köncse, Holló, Karda, Bálint, Gál, Szakáli, Bocskor, Barabás, Péter és Kovács családok erdélyi származásúak voltak. A Sándorffy, Szendrey, Tóthfalussi, Deáky és Füzessy nevezetűek nagy valószínűséggel az anyaországból jöttek. A Fejér és a Fejes családok örmények voltak, és nem volt kétséges Iván, Szirosztáj és Nelipa hovátartozása sem. Kamauff, Firtelmeister és Buckhel szászok vagy svábok voltak, de a Pais, Léhner és a Vurtán nevek kérdőjelesek. Volt egy Moldován nevezetű gépész, aki Budapestről érkezett a '20-as években a gyárhoz, aki a román neve ellenére egy kukkot sem tudott románul. Különös és egyedi volt a Ricini család, amelynek felmenői olasz-felvidéki, magyar-máramarosi sváb és csikborzsovai székelyek voltak.

A három orosz története visszanyúlik az első világháborúig, mindhárman katonaszökevények voltak, akik a bolsevikok elől menekültek el. Az öregek azt mesélték, hogy egy lopott hajóval jöttek át a Fekete-tengeren, de azt már nem tudni, hogyan kerültek a Gyimesekbe. Iván és Nelipa a gyárnál dolgoztak, itteni nőt vettek feleségül, de csak Ivánéknak volt gyermekük. Szirosztájról mindössze annyit tudok, hogy Barackosban élt és ő volt a „szentképfestő”. A Szűzanyát és kisedét ábrázoló képét magam is láttam, elég tehetséges festő lehetett.

1957-ben kivándorolt Izraelbe az utolsó zsidó család is, Mendalovichék. Azért emlékszem nagyon határozottan erre a családra, mert a kislányuk, Manyika osztálytársam volt az 1956/57-es tanévben. Ez a Manyika messze az osztály legjobb tanulója volt, és egy különös testi hibával rendelkezett. A bal kezén két, egymásból kinövő hüvelykujja volt, a másik négy ujjja teljesen rendben nőtt a maga helyén. Ilyen anatómiai elváltozást sem azelőtt, sem azután nem láttam egész életemben. Pontosán nem tudom, hány zsidó család élt ott hajdanán, de az biztos, hogy mára még az emléküik is kezd feledésbe merülni. Egy mai fiatal középlokinak már semmit sem mond az, hogy „zsidó feredő”, nem tudja, hogy hol állt a „zsidó templom” és mik voltak a „zsidó házak”. (Egy képzeletbeli sétám alatt megszámláltam, hogy a főút mentén hat nagyméretű, több családot befogadó munkáslakás állott, amelyeket a zsidó gyáros építtetett, innen az elnevezés. Ma már

csak egyetlen ilyen ház áll, a többiek helyén üzletház, benzinkút, turisztikai információs iroda, illetve új lakóházak épültek.)

A már említett két örmény családból Fejesék még az ötvenes évek elején elköltöztek, én csak Fejér Miklósról, a szimpatikus, közkedvelt Piki bácsira emlékszem. Az öregúr a '30-as évek tip-top eleganciájával öltözködött: színes csokornyakkendők, térdnadrág, hófehér térdzokni és csatos félcipő. (Mivel enyhén raccsolva beszélt, a Miklós-Miki névből így lett a Piki.) Öltözködésben mégis Szendrey báró vitte el a pálmát, pompás kalapjai, elegáns öltönyei, prémes kabátjai, az elmaradhatatlan fehér selyemsálja és a drága sétatálcája közcsodálat tárgyai voltak. Nem néztem utána, hogy tényleg báró volt-e ez az úriember. Annnyit biztosan tudok, hogy a felesége, Walter Emília osztrák származású zenetanárnő volt. Náluk lehetett megcsodálni azt a hatalmas bécsi zongorát, amelyen a barátomat, R. Antit zongorázni tanította ez a hölgy. A neve azért rögződött a memóriámban, mert minden kottalapra rá volt írva lila színű tintával.

Van egy érdekes fotóm, egy emlékérméről készült fénykép, amelyet az idősebb Ricini Antal kapott egy vasúti alagútfúrás befejeztével Galíciában, 1905-ben. Barátom nagyapja, ez az Anti bácsi egy máramarosi sváb nőt vett feleségül, és az első világháború után vendéglőt nyitott Gyimesközéplokon. Egyetlen fiuk, Károly ott született, ő egy csíkborszovai lányt vett feleségül, és 1969-ig ott is éltek a faluban. A vendéglős Ricini papa a '40-es években szép, nagy házat építtetett Csíkszeredában, amit a kommunista rezsim kisajátított. Csak 1969-ben engedték meg a komcsik, hogy a jogos örökös elfoglalhasson két szobát a saját házából. A teljes házat és telket a '70-es évek közepén kapták vissza a barátom szülei. Annak ellenére, hogy az ifjabb Ricini Antal (akivel nemcsak gyermekkori jóbarátok, hanem komások is vagyunk) ereiben négyféle vér keveredik, ő mégis egy százszázalékos székely, aki megmutatta a saját térfelükön, Németországban a német autószerelőknek, hogy náluk is jobb műszaki szakí.

A községközpont felé haladva, az országút bal oldalán áll az akkori falu egyetlen emeletes háza, a Lovászéké, amelynek a földszintjén volt a Lajos bácsi híres zöldséges boltja. A középső Lovász gyerek szintén osztálytársam és jó barátom volt, ezért sok szép emlék köt ehhez a házhoz. A családfő váratlan, korai halála után a megmaradt csonka

család elköltözött, napjainkra ez az épület betört ablakaival, megcsúszott alapzatával lefordulni készül a domboldalról...

Nem fejezhetem be ezt az időutazást anélkül, hogy ne emlékeznek meg a jószágos, áldott emlékü Karda néniről, volt középloki szomszéd-asszonyunkról. Tera néni vigyázott ránk, ha szüleink elutaztak valahová, vagy nagyon el voltak foglalva valamivel. Ő tanított régi, szép énekekre és imádságokra, és ő hozott minden névnapomra szebbnél szebb cserepes virágot. Szegény öregasszonyt rengeteg sorscsapás érte, elveszítette a hallását, a férjét és két katonafiát. A nagyobbik fiút még élve hozták haza a frontról, a csíkszeredai kórházban halt meg. A kisebbik, Imre Sztálingrád alól írt utoljára, majd nyoma veszett. Ez a fiatalember művészi hajlamokkal bírt, néhány agyagból mintázott és kiégetett, zománcozott munkáját magam is láttam. Édesanyja a halála napjáig hazavárta Imrét, mert szentül hitte, fia nem halt meg, csak fogságba esett. 2013 nyarán, a Sebő-szoborállítás miatt hosszabb időt töltöttem a Gyimesekben. Ekkor sikerült rátalálnom ennek az Imrének egyik levelére, amelyet 1942. március 15-én írt a szüleinek. Az ő, akkori szolgálati helye az ezeréves határ védelmére kiépített kisörsök egyikén, Mihályszálláson volt. Ez az információ késztetett arra, hogy kiderítsem, nem-e szolgált-e a legendás Sebő Ödön parancsnoksága alatt is. (Hát nem, Sebő 1942 decemberében érkezett az ezeréves határhoz, és Imre ekkor már az orosz fronton volt.) Annak a szüleinek írt levélnek az első oldalán egy gyönyörű, színes rajz látható a 32-es határvadász ezred jelvényéről. A levél maga egy szüleit nagyon szerető fiú írása, a többszöri megszólításokban „szeretve tisztelt édesapámat” és „drága jó édesanyámat” emlegetve...

Átolvasva az ebben a fejezetben leírtakat, a magam számára is meglepő felfedezést tettem. A „jövevénynek” számító családok, akik az utóbbi 100-120 évben telepedtek le a Gyimesekben, napjainkra szinte nyomtalanul eltűntek. Egy kevés hányaduk elköltözött, egy részük utódok nélkül halt ki, míg a nagycsaládosok gyermekei, unokái szétszóródtak a nagyvilágban. Hogy más példát ne is említsek, a „honfoglaló” Gál nagyapámnak 7 gyermeke, 21 unokája és 49 dédunokája volt. Mára csupán egyetlen, kéttagú Gál család él Gyimesközéplokon, és már ők sem fiatalok...

A JELEN

Pár évvel ezelőtt láttam egy csángó legénykét végiglovagolni az utcánkon, szőrén ülte meg a lovát, farmernadrágban, de gumicsizmával a lábán, és maroktelefonon csevegett valakivel. Nagyon sajnáltam, hogy nem volt kezügyben a fényképezőgépem, szerettem volna megörökíteni ezt a jelképes átlovagolást a XXI-ik századba. Hát igen, ha nehezen, ha későre, de a Gyimesekbe is betört a modern világ, és én nem vagyok biztos abban, hogy ez egy nagyon jó dolog. Nekem például határozottan nem tetszik, hogy a hajdani tiszta vizű Tatrosból, ahonnan az öreg Dendi Péter pisztrángot halászott, mára egy piszkos, kis patakocska lett. Az esztelen erdővágások miatt ez a patakocska egy nagyobb eső után félelmetes, vad folyó lesz, amelyen tonnaszámra úszik a szemét és többezres számban a pillepalack. Azt sem szeretem, de beletörődtem, hogy a fenséges nyári napfelkeltét olykor láncfűrészek bőgése és kaszálógépek csattogása köszönti. A Bodor utca gyermekkorom óta nem lett sokkal szélesebb, sem sokkal modernebb, de rajta járkalni életveszélyes lett. Ráérós nyugdíjasként egy hétköznapon reggel nekifogtam, hogy megszámláljam az elrobogó autókat, és ebédig eljutottam a 217-ig. Meghökkenve hallottam egy, régebben elképzelhetetlen kijelentést egy fiatal csángó menyecskétől, hogy minék kínlódni a veteménnyessel, mikor az áruházban mindent meg lehet venni.

Tapasztaltam egy olyan jelenséget is, amely sajnós, nemcsak csángó betegség. A vonattal vagy busszal ingázó fiatalok egy része nagyon kitörött nyelven (pestiesen) kezdi beszélni a magyart, és a viselkedésük sem éppen mintaszerű. Ezt viszont nem kommentálok, mert már kétezer évvel ezelőtt is azon kesergett a régi római, hogy „milyen idők, milyen erkölcsök”.

Azért nem kell megijedni, mert a jó példákból még mindig több van, mint a negatívumokból. A falusi romantikát keresők számára örömmel jelenthetem, hogy a többszólamú reggeli madárfüttykoncert most is hallgatható, és a babonások megszámlálhatják, hogy hány évet jósol számukra a kakukk. A tavaly nyáron még láttam mókust és sündisznót, és az állandóan ott lakó szomszédok látták a mackómamát is a két bocsával az Orogyik oldalán. Pár éve tanúja voltam egy filmes nagydíjra méltó jelenetnek, amikor néhány apró madárka úgy bekergetett az öreg fenyő ágai közé egy sást, hogy alig tudott kivergődni és elmenekülni.

A kaszálójukon megjelenő őzeknek nem kimondottan örvendenek a gazdák, mint ahogy a hiúznak sem örvendett a szomszédom, mikor megdézsmálta a nyúlketreceit.

A munkaszeretet, a jószívűség és a segítőkészség, ami mindig is jellemezte a csángókat, hál' istennek napjainkra is megmaradt. Szám-talan példát sorolhatnék, kezdve azzal, hogy a fiatal szomszédasszony úgy ment kalákázni, hogy a pici babáját is kellett vigye a kocsiban, de így is ment.

Kaszáláskor (mert azért nincs mindenkinek kaszálógépe) a férfiak csapatosan besegítenek egymásnak, és ugyanígy tesznek az asszonyok a takaráskor. Van egy személyes élményem is a fentiekkel kapcsolato-san, ami magáért beszél: 2005 nyarán a szomszédok értesítettek, hogy az árvíz alámosta a partunkat. A parton álló, velem egyidős fenyőt ki kellett vágni, mert ha bedől a vízbe, a túlsó parton álló ház felé vetteti az árvizet. Csak hétvégén tudtam hazamenni és a következő kép fogadott: a hatalmas fenyő felső, vékonyabb része acélkábelrel ki van kötve vízvettetőnek, az alsó, vastagabb rész legallyazva, méteresbe felfűrészelve, sorba rakva, a vastagabb ágak egymásra halmozva, és az udvar felseperve várt. Nekem nem maradt más dolgom, mint össze-gyűjteni a „tetteseket”, megköszönni azt, amit értem tettek, és megtol-dani a köszönetet egy becsületes áldomással.

A falukép átalakulásának legfontosabb eleme az építkezés, amely az utóbbi 20-25 évben virágkorát éli. Túlzás nélkül állíthatom, hogy több százra rúg az új vagy felújított lakóházak száma a Gyimesekben. Ezzel arányosan emelkedett a modernizált középületek száma és az újak építése. A rendszerváltás után templom épült Bükkhavason és Hideg-ségen, kápolna a központban, ravatalozó a megállói templom mellé. A völgy legnagyobb megvalósítása a felsőloki katolikus gimnázium létrehozása. Ugyanilyen fontosnak tartom a Csángó Hagyományörző Ház életre hívását. Ez a ház nemcsak egy néprajzi gyűjteményt befogadó intézmény, hanem egy sokrétű kulturális tevékenység hely-színe is, és vendégfogadásra is be van rendezkedve. A Középlokon létező három művelődési házat szépen felújították, a központi kultúrház a gazdája a nemzetközi hírű Csángó Fesztiválnak. Ezen az egyhetes, táncoktatással egybekötött folklórfesztiválon több száz vendég próbálja megtanulni a csángó táncrendet...

Napjainkra az állattenyésztés szerepe csökkenőben van, viszont rohamosan fejlődik a faluturizmus. Ha a „kulcsos” házakat nem számítjuk, akkor is 24 vendégfogadó egység működik a Gyimesekben, a skanzentól a négycsillagos szállodáig, a gyógyfürdőtől a szépségszalonig minden megtalálható. Ami a rendszerváltás előtt teljességgel hihetetlennek és lehetetlennek tűnt, van már repülőgép-tulajdonos és reptér is Csángóföldön, így a turisták a magasból is megcsodálhatják ezt a mesés tájat. (Itt le is állítom magam, nehogy az a vád érjen, hogy titokban a középloki turisztikai irodának dolgozom.)

Valahol olvastam, hogy ez a világ pont olyan bonyolult és felfoghatatlan volt, amikor megszülettünk, mint amilyen bonyolult és felfoghatatlan lesz, amikor távozzunk belőle. Ezzel én nem értek egyet, mert a születésemkor létező világban sokkal egyszerűbb volt minden. Egy biztos, a rózsaszínűnek vélt gyermekkorral és a falusi bukolikával együtt annak a régi világnak vége.

Az előző fejezetek a múltból szóltak, most befejezésképpen a jövő felé tekintek. Nagyon remélem, hogy az elkövetkező idők békét és gyarapodást hoznak a sokat nélkülözött csángó népnek. Arra buzdítom őket, hogy használják a modern világ áldásait, de soha ne mondjanak le a hagyományos értékeikről. Adja a Fennvaló, hogy az összetartozás, a gyermekszerepet és a vallásos lelkület soha el ne hagyja őket...

***RÖVIDÍTÉSEK, JÖVEVÉNYSZAVAK,
CSÁNGÓ TÁJNYELVI SZAVAK, KIFEJEZÉSEK***

obsteterix: bába, szülésznő

MÁV: Magyar Államvasútak

vakarcs: az anyának az utolsó gyermeke, a legkisebbik gyermek

kóboros: sásból font vagy ponyvából készített szekérfödél

degenyeg: kóolajszármazékú kenőanyag

Iljics lámpái: ezen a vidéken a Lenin nevéhez kötött villanyvilágítás, villanyégő

kokozja: áfonya

borsika: boróka

kasos: vesszőből font kocsifelső rész „paraszt hintóhoz”

milicista: rendőr

zsidó templom: zsinagóga

gramofon, patefon: hanglemez-lejátszó készülékek
csíki magyarok: így nevezték a csángók a székelyeket
CFR: Căile Ferate Române = Román Vasutak
patak: különálló falurész egy-egy patak mentén építve
patak száda: a folyóvíz torkolata, vagy a falurész alsó környéke
kujak: ököl
málenkij robot: (orosz) kényszermunka
nadrágosok: urak

Magány, 2014